

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 26.05.2025

Kabul Tarihi: 23.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2025, 5(1): 179-191

Research Article

Received Date: 26.05.2025

Accepted Date: 23.06.2025

Published Date: 30.06.2025

DOI Number: 10.59902/yazit.1706369

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN *ESRÂR-I CİNÂYÂT* ROMANINDA HAK DUYGUSU, KANUN, ADALET VE MAHKEMELER*

Sense of Justice, Law, Justice, and the Judiciary in Ahmet Midhat Efendi's Novel *Esrâr-ı Cinâyât*

Tuğçe MEÇ*

ÖZ

Ahmet Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinâyât* romanı, *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde 8 Mart-28 Mayıs 1884 tarihlerinde 66 sayıda tefrika edilmesinin ardından 1884 yılında kitaplaştırılır. Türk edebiyatının ilk polisiye romanı olarak kabul edilen *Esrâr-ı Cinâyât*, kendi türünde dünya edebiyatında da ilk örnekler arasındadır. Ahmet Midhat Efendi, sözü edilen romanda polisiye edebiyata dair unsurları kullanmanın yanı sıra Tanzimat ile birlikte yenileşen hukuk sistemindeki belli kavramlara da değinerek olanı ve olması gerekeni tartışır. Modern hukuk sistemindeki yargı mekanizmaları, adli memurların mahiyeti, eski hukuk sistemi ile yeni hukuk sisteminin mukayesesi roman boyunca ele alınan hususlardır ve bu çerçevede ideal bir hukuk sistemi ortaya konulur. Romanda yazarın, toplumun, okurun adalet bağlamında mahiyeti değerlendirilir. Bu değerlendirme esnasında gazetenin kamuoyu oluşturmadaki gücüne ve yargı mekanizmalarına etkisine değinilir. Ahmet Midhat Efendi'nin diğer romanlarında olduğu gibi *Esrâr-ı Cinâyât*'ta da ilahî adalet vurgusu dikkat çeker. Yazar, romanda kısas konusunu İslam hukuku açısından ele almakla kalmaz, roman karakterlerinin fenası ve bekası noktasında da eserin kurgusunda işler; bir yargıç şeklinde konumlanan yazar, iyileri ödüllendirir, kötülerini cezalandırır. Makalede, Ahmet Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinâyât* romanında yenileşme sürecinde Osmanlı hukuk sistemine dair görüşleri ve mukayeseleri değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Hak, kanun, adalet, mahkemeler, polisiye roman

ABSTRACT

Ahmet Midhat Efendi's novel *Esrâr-ı Cinâyât* was published in book form in 1884, following its serialization in the newspaper *Tercümân-ı Hakikat*. Recognized as the first detective/crime novel in Turkish literature, *Esrâr-ı Cinâyât* also stands among the earliest examples of its genre in world literature. In this work, Ahmet Midhat not only employs elements characteristic of detective fiction but also addresses certain concepts related to the reformed legal system that emerged during the Tanzimat period, engaging in a discussion of the actual versus the ideal. Throughout the novel, mechanisms of modern legal systems, the nature of judicial officials, and a comparison between the old and the new legal frameworks are thoroughly examined, ultimately presenting a vision of an ideal judicial structure. The novel also reflects the author's evaluation of society and the reader in terms of justice. In this context, attention is drawn to the influence of the press in shaping public opinion and its role within

* Bu makale yazarın hazırlamakta olduğu *Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Hak, Adalet Duygusu ve Mahkemeler* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye. E-posta: mectugce@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1504-9723.

the judicial process. As in many of Ahmet Midhat Efendi's works, the theme of divine justice figures prominently in *Esrâr-ı Cinâyât*. The author not only discusses the concept of *qisas* (retaliation) within the framework of Islamic law but also incorporates the notions of transience and permanence in relation to the characters, positioning himself as a judge who rewards the virtuous and punishes the wicked. This article aims to examine Ahmet Midhat Efendi's views and comparisons concerning the Ottoman legal system during the period of modernization, as reflected in *Esrâr-ı Cinâyât*.

Keywords: Right, law, justice, courts, detective novel

Giriş

Polisiye edebiyat ya da polisiye roman türü yüzyıllardır dünyanın en çok okunan edebiyat türlerinin başında gelmektedir. 1884 yılında Edgar Allan Poe'nun yazdığı *Morgue Sokağı Cinayeti* eseri genel kabul olarak bu türün başlangıcı sayılmaktadır. (Martin, 1989: 31). Merak unsurunun ve sürükleyici öğelerin ön planda olduğu polisiye roman türü de diğer türler gibi gazete çevresinde tefrikalarla gelişmiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin kendi gazetesi olan *Tercümân-ı Hakikat*'te tefrikalarla başlayan ve akabinde 1884 yılında kitaplaştırılan *Esrâr-ı Cinâyât*, Türk edebiyatının ilk polisiye/suç romanı olarak tarihte yerini almıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinin hemen hepsinde baskın olan unsur hak duygusudur. Gerek fikrî gerek edebî eserlerinde adalete, bireysel ve toplumsal planda hak duygusunun işlerliğine vurgu yapar. Bu çerçevede edebî eserlerinde iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandırması ilahî adaletin tecellisidir. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında ise ilahî adaletin yanı sıra devrin yenileşen hukuk sistemi, basın ve kamuoyunun hukuk üzerindeki etkisi, mahkemeler işlenmiştir.

Kendisi de bir gazeteci olan Ahmet Midhat Efendi, halka okuma zevkini aşılamaı, modernleşmeyi adım adım öğretmeyi, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek ikisinin birleşimini sağlamayı amaçlar. Bu doğrultuda edebiyatımızdaki ilk polisiye romanın merkezine de gazeteyi yerleştirir. Olayların çözümü gazete çevresinde gerçekleşir.

Eserin isminde cinayet kelimesinin çoğul olarak kullanılması birbiri ardınca işlenen birkaç cinayet dolayısıyladır.

İstanbul Boğazı'nın Rumeli tarafında, Karadeniz'e açılan bölgesinde bulunan kayalıkta; halkın Kanlıkaya ya da Öreke Taşı adını verdikleri bölgede Peri isimli Müslüman kız ile Maltız/Elenozlu iki erkeğin ölü bulunmasıyla roman başlar. Cinayetleri çözmesi için zekasıyla ve detaycılığıyla ün kazanmış müstantik Osman Sabri görevlendirilir. Olay mahalline gittiğinde ölü bulunan gençlerin yerlerinden oynatıldığını fark ederek onları bulan kişilerce eski konumlarına getirilmelerini talep eder ve soruşturmaya başlar, ihtimalleri değerlendirir. Akabinde, olay yerinde bulunduğu delilleri raporlaştırarak Beyoğlu mutasarrıfı Mecdeddin Paşa'ya sunar. Dava gizliliğinin zarar görmemesi ve sürecin daha kolay işlemesi için raporun 1/20 oranında sansürlü bir nüshasını da gazetelere gönderir. Başta gazeteci olmak üzere

okurlar da bu bilgilerle yetinmez; halk, gazeteden öğrendiği bu davaya yoğun ilgi gösterir, gazetenin tirajı hızlı bir şekilde artar. Nihayetinde Gazeteci de bu cinayetin peşine düşer. Osman Sabri, başlangıçta basını bu cinayet davasına karıştırmak istemese de Mecdeddin Paşa'nın isteğiyle raporda detaylandırmadığı bazı ayrıntıları yardımcısı Hafiye Köse Necmi ile birlikte anlatır. Peri'nin elbisesinin etiketinde bir moda evinin adresini fark etmiştir. Adresten yola çıkarak bu elbisenin Hediye Hanım adında varlıklı birisi tarafından sipariş edildiğini öğrenir ve Paşa'ya bu detayları aktarır. Hediye Hanım ile yasak bir aşk yaşayan Mecdeddin Paşa, Osman Sabri'yi bu davada Hediye Hanım'ın adını geçirmemesi için uyarır. Bütün ikazlarına rağmen Osman Sabri'yi durduramayacağını anlar ve Osman Sabri'nin davayı çözmemesi için elinden geleni yapar, nihayetinde son çare olarak onu görevden alır. Eserin sonraki sayfalarında ikinci bir cinayet vakası sunulur. Beyoğlu'nda bir Hristiyan evinde, odasında asılı bulunan fakat sonradan intihar süsü verildiği anlaşılan Suriyeli Halil Sûrî'nin katillerinin izini süren Osman Sabri, maktul üzerinde yapılan detaylı incelemeler sonucunda ve odada bulunan bir makbuz vesilesiyle olayın intihar değil cinayet olduğunu idrak eder ve önceki cinayet ile arasında bir bağlantı kurar. Hediye Hanım'ın bu cinayete de ilgisi olduğundan şüphelenen Osman Sabri, bilgi toplamak amacıyla yardımcısı Hafiye Necmi'yi cevher tellalı kılığında yağlıkçılardan mücevher aldırarak Hediye Hanım'ın evine gönderir fakat bunlar Hediye Hanım tarafından alıkonulur. Yağlıkçılar Osman Sabri'nin görevinden alındığını da öğrenince Osman Sabri'ye mücevherleri geri getirmesi için baskı yapar. Mücevherleri iade edemeyen Osman Sabri, dolandırıcılık suçundan tutuklanıp hapse atılır. Osman Sabri, yeni bir plan yaparak davayı dışarıdan takip eder, bunun için gazeteciyle iş birliği yapar. Bu esnada davanın devamı ve aydınlatılması için yeni bir komisyon kurulur. Osman Sabri, olay yerini incelerken bulduğu ve katilin kaçarken düşürdüğünü tahmin ettiği tersten yazılmış şifreli bir mektubu delil olarak sunar. Mektubun sahibi olarak Mustafa adlı bir gençten şüphelenmektedir. Eserin ilerleyen sayfalarında Mustafa, Halil Sûrî ve Hediye Hanım arasında bir yasak aşk hikâyesi daha çıkmasının ardından aslında bu kişilerin bir çete oldukları ve kalpazanlık yaptıkları anlaşılır. Kalpazan Mustafa, Osman Sabri'nin kendisini yakalayacağını anlar ve Avrupa'ya kaçır fakat davanın kilit isminin kendisi olduğu bilgisi ona ulaşınca bu yüke dayanamaz ve yaptığı vicdan muhakemesinin ardından eserde adı belirtilmeyen bir gazeteye olayları detaylarıyla anlatan itiraf mektupları yazmaya başlar. Buradan itibaren Hediye Hanım'ın Mustafa ile tanışması, onu pençesine düşürmesi, Mustafa'nın Hediye Hanım'ın yardımcısı olan Peri'ye duyduğu aşk ve ona kavuşmak için Hediye Hanım'ın tekliflerini kabul ederek Mustafa'dan "Kalpazan Mustafa" oluşu açığa çıkar. Halil Sûrî ile iş yürüten ve aynı zamanda onun kendisine olan aşkından nemalanan Hediye Hanım, âşığının başka bir kıza, yardımcısı Peri'ye gönül vermesinin ardından bu muhtemel ilişkinin önüne geçmek ve daha önemlisi, illegal işlerindeki ortağını kaybetmemek için Peri ve Mustafa'yı birbirlerinden uzaklaştırıp ilişkilerini kontrol altında tutar.

Halil Sûrî ve Kalpazan Mustafa, Peri'nin etrafında kıskançlık krizleriyle dolanırlar. Bütün bu hadiselerin azmettiricisi Hediye Hanım'dır. Onun tuzağına düşen Halil Sûrî, bu kıskançlık kriziyle Peri'yi Öreke Taşı'nda öldürmüştür. Peri'nin âşığı Mustafa da genç kızın intikamını almak amacıyla Halil Sûrî'yi intihar süsü vererek odasında asar. Bu mektupların ardından olayların iç yüzü anlaşılır ve bir komisyon daha kurulur. Yeni kurulan komisyonda Hediye Hanım kalpazanlık suçundan yargılanır ve üç yıl kürek cezasına mahkûm edilir. Mustafa ise idam edilir. Düğümün son noktasında, olayların son halkasında artık Mecdeddin Paşa vardır. Bunun farkına varır, Avrupa'ya kaçar. Sır perdesinin çözülmesinin ardından Osman Sabri serbest bırakılır. Dava sonuçlanmış gibi gözüксе de detaycı müstantik için Hediye Hanım meselesi sonuçlanmamıştır zira onun için Hediye Hanım'ın ortaya çıkmamış suçları vardır. Bunları da çözüme kavuşturmak ve hak ettiği cezayı almasını sağlamak amacıyla vapurla İstanbul'a doğru yola çıkar. Mahkeme, bu esnada Mustafa'nın idam cezasını kaldırdığını duyurur. Nihayetinde Osman Sabri'nin, anlatıcı/yazarın ve okurun gözünde kötüler hak ettikleri cezaları almamışlardır. Bu eksik/yarım hukuki sürecin tamamlayıcısı ise ilahî adalet olur.

Yapanın yaptığıın yanına kar kalmayacağını göstermek için romanın sonunda kötüler cezalandırılır. Olayların faillerinden birisi olan Kalpazan Mustafa, İstanbul'a dönerken yolda verilen molada ceviz ağacına çıkar. Ancak ayağı kayar ve boynu ağacın çatal dallarından birisine sıkışır. "Buna bir kaza denilebilirdi. Fakat kaza denilmeyip de buna âdeta kısâs-ı rabbânî demek için bir büyük sebep vardır. (...) kafası çatalın en dar yerine gelerek sıkılmış kalmış ve şu hâlde Mustafa âdeta 'salb' kelimesinin hükm-i sahihi ile alb ve idam olunmuştur." (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 202) Tıpkı Halil Sûrî'yi öldürüp odasına astığı gibi aynı ölüm biçimiyle hayata gözlerini yumar.

Hediye Hanım gözlerini kaybeder, aç bir hâlde cami avlularına düşer. Yazar, romanın sonunda onu dilenci durumuna düşürmesine rağmen adalet noktasında bunu yeterli görmez. "Meğer bir mahkeme-i adâletin kendi hakkında vermiş olduğu hüküm, adâlet-i ilâhiyye mizanınca Hediye'nin irtikâp eylediği cinâyâtla tevazün edemiyormuş. İbadullâhın kendi üzerinde daha pek çok hakkı varmış. Onun için dahi Cenâb-ı âdil-i mutlak hazretleri, Hediye Hanımefendi hazretlerini ibadullaha el açıp bir lokma ekmeği yüz suyu dökerek tedarik edebilmek mecburiyetine ilka eylemiş." (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 232).

Erol Üyepazarcı, *Esrâr-ı Cinâyât* romanının, "gerçek bir olaydan" yola çıkarak yazıldığını ifade eder. Gazetenin, devletin yüksek memurları üzerinde oluşturduğu toplumsal baskıya değinerek Ahmet Midhat'ın da böyle bir romanı *Ter-cümân-ı Hakikat* gazetesinde tefrika etmesinin altında bürokratlarda bir baskı oluşturmak amacına binaen olduğunu ifade eder (2002:153).

Nihayetinde roman, sadece Türk edebiyatında polisiye türünün öncüsü değil; aynı zamanda hak, adalet, basın ve hukuk ilişkisini çok katmanlı şekilde ele alan

bir metin olarak dikkat çeker. Basının ve özellikle gazetelerin sadece haberleşme aracı olarak kullanılmaması, olaylar üzerindeki etkisi, yargı mekanizmasına yakın bir işlev üstlenmesi ve kamuoyu oluşturmadaki rolü, devri için önemli bir noktayı işaret eder. Modern yaşamın bir sonucu olarak hızlı ulaşım ve bunun sağladığı hareket imkânları vesilesiyle birden çok ve kompleks suçlar işleyen bireyin yargılanma şekli de değişmiştir.

Yazar, *Esrâr-ı Cinâyât* romanında modernleşme sürecindeki Osmanlı toplumunun hukuk sistemine ve özellikle adaletin işleyişine dair bir bakış sunar ve bireysel vicdan ve ilahî adalet kavramlarını da tematik olarak işler. Müstantik Osman Sabri karakteri, devletin adalet mekanizmasının eksikliklerini açığa çıkaran ve kamu vicdanını temsil eden bir figür olarak kurgulanır. Mahkeme süreçlerinin yanında/yetersiz kaldığı noktada ilahî adalet kavramı devreye girer ve yazarın şahsî adalet duygusuyla şekillendirdiği tamamlayıcı bir unsur olarak görülür.

***Esrâr-ı Cinâyât*'ı Hukukî Bir Kurmaca Olarak Okumanın İmkânları**

Ahmet Midhat Efendi, Émile Gaboriau'nun *Le Crime d'Orcival* (*Orsival Cinayeti*, 1866-1867) romanını önce tercüme eder, akabinde bu eserden aldığı ilhamla 1884 yılında *Esrâr-ı Cinâyât* romanını yazar (Şahbenderoğlu, 2013: 12). Eser, sadece cinayetlerin sırlarının çözülmesi, entrika ve merak unsurunun baskın olduğu bir roman olması açısından değil, aynı zamanda hukuken suç sayılan diğer hususları da ele alması bakımından da polisiye romandır. Eserde cinayet dışında, dolaylı yoldan işlenen diğer suçları şöyle sıralamak mümkündür: Dolandırıcılık, kaçakçılık, kalpazanlık, ırza geçme, fuhuş, tehdit ile baskı altına alma, bürokratik gücü kötüye kullanma, zimmetine para geçirme, devlet memuruna zor kullanma, sahte evrak düzenleme, intihar...

Bu suçlar arasında son madde dikkat çekicidir çünkü yazar, kendi canına kıymayı da topluma kötü örnek olma, ahlakı zedeleme ve ilahî iradeye aykırılık açısından topluma ve halkın ahlakına karşı işlenen bir suç olarak ele alır.

Halil Sûrî'nin intihar görünümü verilerek Kalpazan Mustafa tarafından öldürülmesinin, Osman Sabri ve İtalyan doktorların ayrıntılı araştırmasının ardından açığa çıkmasının anlatıldığı bölümünden önce Ahmet Midhat'ın Osmanlı toplumuna, "insanın kendi nefesine suikast etmesinin, cinayâtın en büyüğü" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 33) olarak anlattığı intihar üzerine uzun bir açıklama metni yazar. Ahmet Midhat, öncelikle "dünyada hiçbir şey feylosofiden, hikmetten hariç olamaz. (...) Her şeyde olduğu gibi bilhassa kavân-in-i adliyye dahi hikmet-i esâsî üzerine mebnîdir" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 33) diyerek intihar ile bu eylem karşısında hukukun işleyişi arasında kuracağı fikrî bağlantı için bir zemin oluşturmaya çalışır.

Eserin bir diğer dikkat çekici özelliği gazetenin ve gazeteciliğin eserde kullanılış biçimi ve fonksiyonudur. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın önemli ölçüde kamuoyu oluşturduğunu ifade ettiği basın dünyası ve özellikle gazeteler (2007: 230),

devrindeki yenilikleri, gelişmeleri, günlük olayları, ilanları aktarmanın yanı sıra edebî eserlerin tefrikasıyla da çok fonksiyonlu olarak basılır. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında da halk bir cinayet hakkında bilgi sahibi olur ve merakla adeta tefrika bir romanın devamını bekler gibi bir sonraki gazeteyi bekler fakat asıl dikkat çekici unsur gazete haberlerinin resmî hukuk sistemi ve yargı süreci üzerindeki etkisidir. Gazetenin etkisi o dereceye varır ki dava “zabitanın esrarını ifşa etmeden, tahkikatı işgal eyleyecek hiçbir şey yapmamak” şartıyla gazete üzerinden ilerler (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 19).

Roman, sayfa 23’e kadar ağırlıklı olarak gazete, gazeteci ve olayı soruşturan dedektif Osman Sabri Efendi’nin cinayet üzerindeki yorumlarıyla geçer. Muhabirin “Fakat biz dahi sanatımız hasebiyle devlet adamı sayılırız” (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 15) ifadesi gazeteye verilen önemi gösterir.

Ahmet Midhat Efendi’nin diğer romanlarındaki yoğun bilgi aktarımına dayalı anlatımın (digression/ tehallus/ istitrad) aksine bu eserdeki bilgiler II. Abdülhamid Dönemi’ndeki hukuk reformlarından sonraki Osmanlı hukuk sistemi ile Batı sistemi mukayesesi için gerekli olduğu kadar roman kurgusunu besler niteliktedir. Gazeteler ve gazeteciler, roman boyunca suçluların ve bu suçluları tespit eden memurların üzerinde oldukça etkilidir. Eserde davanın takibi ve suçluların yakalanması adına Osman Sabri ve Hafiye Necmi, davanın gizliliğine sadık kalmak ve sorgulamaya zarar verecek hususlardan kaçınmak koşuluyla gazete haberlerinde resmî rapor ve evrakları yayımlatır ve meselenin merkezine alırlar (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 19). Kalpazan Mustafa’nın vicdan muhasebesi ve muhakemesi için yazdığı mektupları gazetede yayımlatmayı tercih etmesi de gazetenin benzer işlevi vesilesiyledir. Bir hâkim/yargıç, bir kanun koyucu denilebilecek seviyede önemli bir noktada bulunan gazeteler ve gazeteciler, kamu vicdanını ve adalet algısını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu yönlendirme hükümetin otoritesinin lehine olabileceği gibi aleyhine de olabilir, bu açıdan münferit bir saha olduğu söylenebilir.

Kalpazan Mustafa’nın mektuplarını gazetede yayımlamaktaki bir diğer amacı ise entelektüel bir ressam ve olumlu olabilecek bir karakter iken önce babasını kaybedişi, ardından hafifmeşrep bir kadının tuzağına düşerek “kalpazan” oluşu ve kaybettiği gururunu, onurunu kamuoyu nezdinde tekrar kazanmak isteyişidir. Yazarın bu kurgudaki niyeti ise okura Kalpazan Mustafa üzerinden bir ibret oluşturmak, bir “kıssadan hisse” vermektir. Osman Sabri’nin temel meşgalesi de Kalpazan Mustafa’dan ziyade olayların merkezinde yer alan ve suçun azmettiricisi ile ortağı konumundaki Hediye Hanım ve Mecdeddin Paşa’dır. Hediye Hanım’ın suçunun büyüklüğü çeteleşmesinde, başka insanları suça sevk etmesinde iken Mecdeddin Paşa’nın suçu bunlara ortak olmak, dahası, devlet görevinde iken bu suçlara ortak olmak, görevini kötüye kullanmak ve gayrimeşru bir ilişki yaşamaktır. Hukuki olarak da kamuoyu ahlakı olarak da yanlışlığı anlatıcı/yazar tarafından vurgulanır.

Gazete, Öreke Taşı cinayetinin araştırılma sürecinde gazeteye gelerek, davayı takip eden gazeteciye davayla ilgili sorular sorup kendi fikirlerini paylaşan “halk denildiği zaman kimler anlaşılabilirse o sınıfın” gündelik hayatında serbest zaman etkinliği ve eğlence aracına dönüşür. Halk adına suçun takipçisi olan gazeteler, romanda “mahrem olanı kamusallaştırarak haber değerini yükselten ve ilgi çekiciliği artıran” gündelik bir tüketim nesnesi olarak belirir. Öreke Taşı cinayetinin gazetelerdeki bu yönlü ifşasını sadece Ahmet Midhat Efendi’nin 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun modernleşme süreci içinde “kamuoyu”, “adalet” gibi kavramların gerekli önceliğinin vurgulamasının bir aracı olarak okumak yeterli olmayacaktır. Batı dünyası söz konusu olduğunda polisiye edebiyatın doğuşundan öncesi ve sonrasında da suçun toplumsal tarihinin gazeteler tarafından kaydedildiği bir gerçektir. (Şahbenderoğlu, 2013: 11-12).

Osman Sabri, davadaki müstantiklik görevinden, şahsi menfaatleri uğruna görevini suistimal eden Mecdeddin Paşa tarafından uzaklaştırılmasının ardından halkı bilgilendirme görevinden vazgeçmeyen; suçun, suçlunun ve davanın takibini gayriresmi olarak üstlenen “sahâyif-i âmmenin nazargâhı olup, enzâr ve efkâr-ı umumiye ise ne bir müstantikin ne de büyük bir familyanın keyfi için setr-i haka-yıka mecburiyet hissetmeyen” (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 71) gazete ve cesaretli gazeteci, davanın gidişatını yönlendirir. Görevden alınan ve “serbest çalışan bir dedektife” dönüşen Osman Sabri ile gazeteci, iş birliği hâlinde davayı takip eder ve kamuoyu oluşturmaya devam ederler. (İnci, 1996: 147)

Yazarın gazetecilik kurumuna atfettiği işlevsellik ve yüklediği anlam dikkat çekicidir; gazete bir bilgi aracı olmasının yanı kamu vicdanının sesi olarak devletin resmî yargı süreçlerine yön verebilecek güçtedir. Yargının tarafsızlığına gölge düşüren bürokratik yapıdaki yozlaşmalar, özellikle Mecdeddin Paşa karakteri üzerinden verilirken gazeteciliğin adaletin tesisinde alternatif ve tamamlayıcı bir unsur hâline gelebileceği okura sunulur.

İlahî Adalet

Esrâr-ı Cinâyât’ta Kalpazan Mustafa’nın kaybettiği itibarını mektuplar vesilesiyle kazanma isteğinin ve bir nevi yeniden kimlik inşasının/yarım kalan kişiliğinin tamamlanmasının serüveni okura sunulsa da Ahmet Midhat romanın sonunda bu itibarı idam cezasının iptaliyle sağlar gibi gözüktür fakat dünyevî planda sağlanan adalet ilahî planda sağlanmayacak ve can aldığı surette can verecektir. Burada yazar, mimetik bir tavırla Mustafa’yı “kalpazan” ve “kurban” ederek Osmanlı toplumuna ibret vermeyi ve arındırmayı/katharsis’i amaçladığı söylenebilir. Mustafa’nın suçunun cezası ilahî adalete bırakıldığı kadar okurların vicdanına da bırakılmıştır. Bu noktada “okurun adaleti” yeni bir adalet perspektifi olarak karşımıza çıkar.

Bazı suçlar bu dünyada karşılığını bulur fakat yetersizdir, bazıları tamamen karşılıksız kalır fakat bu noktada ilahi adaletin mutlak tecellisi devreye girer.

Devletin koyduğu ve uyguladığı kanunlar, tek başına suçu önlemede yeterli değildir. Ahmet Midhat, Osmanlı'ya kıyasla, hukuk devletinin gücünün daha çok hissedildiği Avrupa şehirlerinde cinayet oranlarının daha yüksek oluşunu da bu zaviyeden değerlendirir. Osmanlı'da cinayet suçlarının nedenini ise cahillik ve sarhoşluk olarak açıklar.

Eğitimsiz olan insanların ilâhî olanın bilgisine ve adalet idrakine ulaşmaları mümkün değildir. Ona göre suçun önlenmesi için yapılacak ilk hamle halkı eğitmektir. Sadece bu yolla hem caydırıcı modern kanunların hem de inancın, insanın ruhunda ve toplumun vicdanında birlikte işleyebilmesi sağlanabilir. Ahmet Midhat'a göre de hukuk karşısında kendi vicdanının terazisinde masum olduğunun idrakindeki kişi güç sahibidir.

Alımına, ihtişamına, güzelliğine güvenen Hediye Hanım'ın da kör bir şekilde cami avlusunda yaşamına devam etmesi de ilahi adaletin tecellisinin romandaki karşılığıdır.

Yazarın Adaleti

Romanda Mustafa'yı "meziyet-i insaniyeden" çıkarıp kötülüğe, katillیğe, suçluluğa düşüren eden kişi "iştiğalât-ı fuuş-perestânesinden kurtulmanın" imkânsız olduğu Hediye Hanım'dır. Yazarın Mustafa'yı romanın başında iyi bir aile içinde tasvir etmesi, "hezârfen" tanımını ve gazetede ki mektuplarındaki dil kullanımını övmesi, yazarın tarafgirliğinin göstergesidir. Nihayetinde idam cezasının düşmesi ve okurun vicdanında cezasını bulması ilahi adaletle teslimiyet kadar yazarın da adaletin neticesidir zira Mustafa bizatihi değil, bilvesile "kötü" ve "suçlu" dur.

"Kalpazanlık, hırsızlık, katillik eğerçi birer sıfat, birer lâkap iseler de insanlar analarından doğdukları zaman bu sıfatlarla doğmazlar. Bu lâkapları birer mahlas gibi pederlerinden almazlar." (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 118). Mustafa da "saatçilik, kuyumculuk gibi sanâyi-i dakika ve fizikçilik, kimyacılık gibi ulûm-ı nâzike, kâffe-i kavâid ve kavânini bin türlü eğlenceye çeviren hezârfen" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 119) bir babanın oğludur. Babasının ilmi ve kitapları arasında büyüyen Mustafa, yirmi yaşındayken babasını kaybeder. Hediye Hanım'ın cariyesi Peri'yi büyüten ve sonra genç kız olmasının ardından ona büyük bir aşkla bağlanan da yine odur. Peri'nin koruyup kollayıcılığını üstlenen kişinin ahlâken zayıf ve kötü bir karakter olan Hediye Hanım değil, Mustafa olması da tesadüfi değildir. Yazar, kendi adalet anlayışınca genç ve saf bir kızı meşrebine uygun birisine emanet eder.

"Ah, müthiş kadın, ah mühlik aşüfte!" diye hayıflandığı Hediye Hanım, Mustafa'nın helak oluşunun hemen hemen tek sebebidir. Dolayısıyla katil Halil Sûrî bile kötülükte Hediye Hanım'a yanaşamaz. Çünkü bütün usulsüzlüklerin ve cinayetlerin temelinde Hediye Hanım ve onun kumpasları, sevk ve idaresi vardır. "İstanbul içinde kocasından hoşnut olmayarak boşanmak isteyen kadınlara merci ve nasih olmaktan bed' ile en büyük irtikâplara, en büyük sirkatlere, en büyük

katillere varıncaya kadar bu iki me'lûnun girişmedikleri işler kalmaz ve bu yolda en rezilâne mihnetleri de irtikâptan geri durmazlardı" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 133) denilen Hediye Hanım ve Hristiyan Arap Halil Sûrî, romanda boyunca İstanbul'daki bütün büyük ve adi suçların azmettiricileridir. Dolayısıyla kötülükte birbirlerini yansıtır, kötülükleri birbirlerinden beslenir, köklenir ve güçlenir. Mustafa'nın gazeteciye söylediği "şimdi Halil Sûrî'nin kim olduğunu anladınız mı? Halil Sûrî'nin kim olduğunu anlamışsanız Hediye'nin dahi ne makule bir mal olduğuna dair bir fikr-i mahsus peyda etmiş olursunuz" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 134) sözleri de bunu ifade eder.

Ahmet Midhat, "en meşhur yankesicilerin, en mahir hırsızların yatağı olan" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 130) şeklinde tavsif ettiği kumarbaz Halil Sûrî'nin asılı duran cesedine dahi bir acıma duygusu beslerken Hediye Hanım için hiçbir his taşımaz. Hediye Hanım, roman boyunca okur karşısında "asla acımadan" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 150), "kedi gibi dokuz canı olsa dokuzunu da birer birer çıkarmak için dokuz ölüm ile idam etmek" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 127) gereken bir suçludur.

Romanda Osmanlı Hukuk Sistemi

Ahmet Midhat Efendi, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da akışı keserek Osmanlı toplumundaki suç ve hukuk algısını tartışmaya açar. Özellikle "hukukun üstünlüğü", "adalet", "kamuoyu" gibi kavramların öneminin fark edildiği 19. yüzyıl Osmanlı hukuk sistemindeki düzenlemelerin gerekliliğini vurgular. Ahmet Midhat'ın "tesîsât-ı ahire-i adliyye mahzâ veliyyü'n- nimetimiz pâdişâh-ı ıslâhât perver efendimiz hazretlerinin cümle-i muvaffakiyyât-ı şahâneleridendir ki, bu devleti, bu memleketi yeniden ihya edercesine muvaffak buyuruldukları bunca ıslahât-ı mühimme meyanında selâmet-i âmme için en nafi olanlarından birisi dahi tensikat-ı cedide-i adliyyedir" (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 21-22) diyerek övgü dolu cümlelerle yücelttiği II. Abdülhamid'in öncesinde ve II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen Osmanlı adalet sistemindeki Batılı düzenlemelerin romanın içeriğinde nasıl ele alındığını değerlendirmek gerekir.

Osmanlı hukuk sistemi, şer'î hukukun yanı sıra padişah iradesine dayanan, örfî hukuku da içermektedir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilânının ardından Osmanlı hukuk sistemi de Batılı revizeler geçirir. Ferman ile sadece Osmanlı toplumunun can, mal, ırz güvenliğinin emniyet altına alınması değil, aynı zamanda ceza davalarının açık ve etraflıca görülmemesi ya da suçlular hakkında şer'î hüküm düzenlenmedikçe kimsenin açık ya da gizli öldürülemeyeceği, kanunlara uymayanların cezalarını belirlemek üzere ceza kanunnamesi düzenleneceği, suç işleyen herkesin hatır, gönül, rütbeye bakılmadan cezalandırılacağı da açıklanır. Bu fermandaki en dikkat çekici nokta "cezaların şahsîliğine" yapılan vurgudur. (Ak-gündüz, 2016: 6).

Ahmet Midhat Efendi için eski ile yeni hukuk sistemi arasındaki en büyük fark; adalet kanunları, kamu hukuku temeline değil de özel hukuk temeline dayanır. Herhangi bir yakının şikâyeti olmadan soruşturmanın devlet tarafından görevlendirilen adli görevliler tarafından devam ettirilmesi konusu da karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tâbî tutulur. Adli zabıta memuru ile sorgu memuru tanımlarının ve görevlerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. “Öreke Taşı cinayeti kadar mühim olan şeyler dahi sanki kazâ-yı âsmânî imişler gibi, yalnız jurnal edilmekle iktifa edilir ve artık tahkikatın arkası bırakıl(ır)” (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 22). Bu minvaldeki davaların bile toplumsal düzenin sağlanması için çözüme kavuşturulmasının önemine değinir. Bu yeni düzenlemelerin ışığında cinayetin aydınlatılması toplumsal huzurun sağlanması adına adli bir görevdir. Ayrıca hâkimlerin adam kayırması, davanın seyrini değiştirmesi gibi aksaklıklardan yola çıkarak mahkemelerin karşısına yargı mekanizması olarak gazeteleri koyar:

Avukatların dahi ağızlarına kilit makamında kaimdir. Davacının devlet olduğu durumlarda “Davacı kadı olursa yardımcı Allah olsun” darbı meseli bile işlemez hale gelerek, kadının söz söyleme üstünlüğü karşısında avukatın, müdde-i umûmîler, müstantiklerin eşitlenerek, vazife-i adliyelerini tamamiyle icra etmeleri mümkündür. Yapılan muhakemeler gazetelerin tenkidât-ı adliyyede serbest olduklarından, vazifesini gerektiği gibi icra etmeyen her görevlinin enzâr-ı umuminin yargılamasından kaçamaz (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 22-27).

Bu noktada Ahmet Midhat’ın yeni hukukî düzenlemelerin “avukatların dahi ağızlarını” kapattığını işaret etmesi önemlidir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Ahmet Midhat’ın Osmanlı hukukunda söz konusu kanunla yaygınlık kazanmış olan avukatlığa olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Bir gazetede okuduğu olaydan yola çıkarak avukat ile suçluyu işbirlikçi olarak addeder. Çünkü ona göre avukatlar da hukuku ve adaleti menfaatlerine göre ele alıp değerlendirecek güce ve yetkiye sahiptir: “Dünyada hiçbir şey muhal değildir. Hele avukatlık hususunda hemen her şey mümkündür. (...) Bir adam iki söz söylesin, o adamın küfrünü isterse küfrünü, hıyanetini isterse hıyanetini bilisbât mahvı mümkündür. İnsaflı elden bıraktıktan sonra avukatlıkta her şey mümkündür.” (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 195)

Hediye Hanım’ın mahkemede kendini savunmasındaki yetkinliği, avukatını sessiz kalmaya sevk de aynı şekilde avukatlığa olumsuz bakışını gösterir. “en büyük sanatı deâvî- i meşhûreyi terviç etmek olan” Halil Sûrî’nin “deâvî ile işgal eden beylerin, paşaların kâffesinin en büyük dostu olması, onu bin avukata bedel bir adam” (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 131) olarak ifade edişi de yine aynı olumsuz bakışın tezahürüdür. Resmî hukuk sistemini ele alırken dahi adalet, vicdan ve hak duygusunu bir köşeye bırakmayan Ahmet Midhat’ın avukatlara en büyük

eleştirisi de bu sebeptedir. Vicdanını bir köşeye bırakan avukatlar ile suçluları aynı terazide tartar:

Kavânîn-i adliyye ve usûl-i muhakemât-ı cinâiyye en mükemmel olduğu yerlerde dahi o kadar garabet gösterebilir ki, bir mücrim eğer avukat olup da tertip edeceği cürüm ve cinayeti güzelce tertip etmiş olsa, kendi aleyhine hiçbir şey tahakkuk etmeyerek kendisini pençe-i kanûndan kurtarabilir. Bereket versin ki kanûn-şinâsân meyanında cürüm ve cinayet mürtekipleri pek nadir olarak zuhur ediyor. Sair caniler ise iktidarlarını yalnız kendi meslek-i cinâyette-lerinde terakkiye sarf ediyorlardı. Meselâ Mustafa gibi bir kalpazan kendini hîn-i hâcette kanun pençesinden kurtarmak için avukatlık tahsil edeceğine, hiç fark olunmayacak kadar mükemmel kalp para yapmak için iktiza eden sanayi tahsil ediyor. Bir yankesici, bir hırsız dahi böyledir. Bununla beraber yani erbâb-ı cürm ve cinayet, irtikâp edecekleri mel'aneti ahkâm-ı kavânin ve nizamâta tatbik etmedikleri halde dahi, mükemmel ve mahir bir avukat bulurlar ise kendilerini kurtarabilirler (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 194).

Osman Sabri, gazeteler ile hukuk sistemini birbirine yaklaştırarak ideal hukuk sistemi kurmayı doğru bulur ve toplumun huzuru, güvenliği konusunun çözümü- nünü sunar. Bu noktada muharriri de sorumlu sayar (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 27). Osman Sabri ve mutasarrıf Mecdeddin Paşa ile cinayet hakkında görüştüğü bir günün sonunda gazeteye dönen muharririn Galatasaray'dan yola çıkarak Babı- ali'ye gelene dek düşündüklerini yazmasıyla bile "ıslahat-i adliyyeye dair pek mükemmel bir lâyiha vücuda getirileceğini" söylemesi aynı dikkatin ifadesidir (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 21).

Ahmet Midhat'ın bir yandan hukuk sistemindeki modernleştirmenin önemi- ne değinirken öte yandan yeniliklerin mesnetsiz yapılmasını, vakti gelmeden yürürlüğe konmasını, nitelikli kişiler yetiştirilmeden yapılmasını doğru bulmaz. Ahmet Midhat'ın, suçun ve suçlunun tespitinde Batılı araştırma yöntemleri kulla- nan, Osmanlı örf ve âdetlerinden ayrılmayan "örnek" müstantik Osman Sabri tipi de döneminden ileri bir hukuk algısıyla hareket etmektedir. Yardımcısı Hafiye Köse Necmi'ye "sâye-i şâhânede usûl-i adliyenin Avrupa usûl-i adliyesine tahvil olunduğunu göremeyecek miyim? Bir müdde-i umûmî olmayacak mı ki, adâlet-i seniyye namına umumun davacısı olarak iddia olunamayan hukuku o iddia eyle- sin? Bir müstantik olmayacak mı ki tahkikata lüzum göstereceği şeyleri bir paşa dahi reddetmesin?" demesi bu açıdan önemlidir (Ahmet Midhat Efendi, 2000: 65- 66). Ahmet Midhat'ın bu sözlerdeki niyeti adaleti gereği gibi ve vicdanla yönetme- yerek şahsî çıkarlarını önceleyen memurların ilişiğinin kesilmesidir. Cinayeti işle- yen Kalpazan Mustafa bile Hediye Hanım'ın işbirlikçisi Mecdeddin Paşa ile kıyas- landığında, devlete karşı "ağır" bir suç işleyen olumsuz karakter değildir. Roman boyunca hukukun her birey için biricikliği ve her alandaki üstünlüğü vurgulanır. Öreke Taşı gibi esrarengiz bir olayın çözümünde toplumsal vicdanın ve kolektif bilincin oluşturulmasının yanında asıl önemli olanın doğru işleyen bir hukuk

sistemi ve bu sistemin liyakatli memurlarının temini olduğu vurgulanır. Böylece Tanzimat ile birlikte oluşan “modern” hukuk sistemindeki aksaklıkların da giderilmesi amaçlanır.

Sonuç

Ahmet Midhat Efendi, devletin işleyişinde hukukun üstünlüğü ilkesine, devlet düzenine, vatana ve İslam dininin insana verdiği değer ve haklara da hıyanet ederek birtakım iktidara, servet ve ikbale sahip olmuş kişilerin de sonlarına dikkat edilmesi, hayatlarının ne şekilde nihayetlendiğinin izlenmesi açısından okuyucusunu uyarmaktadır. Okurlarıyla romanları boyunca sohbet eden Ahmet Midhat, pek çok romanında olduğu gibi bu romanında da görülen işlenen suçun cinsine göre cezalandırma/kıyas ilkesini kullanır ve ilahi adaletin er geç tecelli edeceğini okuruna hatırlatırken yazarlığa mühim bir görev yükler. Okurunun vicdanına seslenmenin, okurla iletişim kurmanın en kudretli ve tesirli yolu olduğuna inanarak onu suç işlemekten uzak tutar. Ahmet Midhat için suçtan caydırıcı kuvvet ilâhî adaletin de yankı bulduğu vicdandır. Böylece her türlü kötülüğe ve suça iştirak etmiş bir karakter olan Hediye Hanım’ın da sadece maddî varlığını değil en büyük sermayesi olan güzelliğini yitirmesi; bedensel bir varlık oluşunu bedensel bir bozguna uğrayıp ödeyerek kör olması ve sokaklara düşmesi; metafizik ve ahlakî alanda bilgi sahibi olmasına rağmen Hediye ile gayriahlâki bir ilişki sürdürüp onunla iş birliği yapmaktan çekinmeyen, görevini kötüye kullanarak devletin bekasını ayaklar altına alan Mecdeddin Paşa’nın Avrupa’ya kaçması; devlete hizmet isteğı ve adalete olan inancıyla suçlulardan intikam alan Osman Sabri’nin sonunda hak ettiğı konuma gelerek emeğinin ve bileğinin hakkıyla zengin oluşu; dünya malında gözü olmayan Köse Necmi’nin Osman Sabri’nin çocuklarına kadın ninelik etmesi de okuyucunun gözünde böylelikle yüce bir haklılık kazanır.

Ahmet Midhat Efendi; bir cinayet üzerinden o dönemki adlî hükümleri, kayırmacılığı eleştirir; kitabın sonuna kadar yeni adlî hükümlerin çıkması için adeta haykırır. Yürürlükte olan adlî hükümler ve adam kayırmacılıkla adaletten kaçmak mümkün olsa da Allah’tan ve O’nun adaletinden kaçılmayacağını belirterek romanını bitirir zira bu dünyada adaletin sağlanamadığı noktada ilahî adaletin tecelli edeceğine inanır. Yazar için toplumu kendi suçlarının potansiyelinde, vicdanı hem suçun içinde hem de suçtan arınmışlıkta konumlandıran tek kuvvet ilahî adalettir. Temizlenme ise ancak ilahî olanda gerçekleşebilir.

Kaynakça

Ahmet Midhat Efendi (2000). *Cellât/ Esrâr-ı Cinâyât*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akgündüz, Said Nuri (2016). “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8): 1-16.

- Günaydın, Ayşegöl Utku (2007). "Esrar-ı Cinayat'ta Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Gazetenin İşlevi". *Varlık*, 1197: 4-7.
- İnci, Handan (1996). "Türk Romanında İlk Polisiye: Esrar-ı Cinayat". *Nar*, 7: 140-156.
- İnci, Handan; Parla, Jale; Esen, Nüket; Gülsoy, Murat (2013). "Ölümünün 100. Yılında Ahmet Midhat Efendi Üzerine Bir Oturum: Bugünün Gözüyle Ahmet Midhat". *Kitap-lık*, 165: 108-120.
- Martin, Terry J. (1989). "Detection, Imagination, and the Introduction to The Murders in the Rue Morgue" *Modern Language Studies*, 19(4): 31-45.
- Şahbenderoğlu, İpek (2013). "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Okuruna Sunulan Âsâyiş-Bahş Bir Roman: Esrâr-ı Cinâyât". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 8: 1-40.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üyepazarcı, Erol (2002). "Türkiye'nin İlk Polisiye Roman Yazarı: Ahmet Mithat". *Kitap-lık*, 54: 148-155.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından çalışmayla ilgili herhangi bir destek veya teşekkür beyanında bulunulmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmanın araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu makale yazarın hazırlamakta olduğu *Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Hak, Adalet Duygusu ve Mahkemeler* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmanın tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgment: No statement of support or acknowledgement was made by the author regarding the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this study.

Author's Note: This article is produced from the author's doctoral thesis titled *Justice, Sense of Rights and Courts in the Works of Ahmet Midhat Efendi*.

Author Contributions: All sections of this study have been prepared by a single author.